

Ostrowska, Teresa

Z dziejów czasopiśmiennictwa medycznego w Polsce

Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego 7/2, 58-82

1968

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

TERESA OSTROWSKA

Z DZIEJÓW CZASOPISMIENICTWA MEDYCZNEGO W POLSCE

I. POLSKIE CZASOPISMIENICTWO LEKARSKIE W POZNAŃSKIM W XIX W.

W Poznańskim¹ w XIX wieku powstało tylko jedno pismo lekarskie, i to dopiero w przedostatnim dziesiątku lat².

¹ Artykuł opracowano na podstawie następujących rozpraw i źródeł: [W. Biegański], *Stan spóczesny polskiego piśmiennictwa lekarskiego*, „Ateneum”, 1892, nr 8, s. 322—348; F. Chłapowski, *24-letnie dzieje „Nowin Lekarskich”*, „Nowiny Lekarskie”, 1913, nr 1, s. 36—38; A. Czapiewski, *Rozwój czasopiśmiennictwa lekarskiego polskiego w pierwszej połowie XX wieku do roku 1946 włącznie*, Poznań 1947, maszynopis; T. Dembiński, *Ogólne sprawozdanie z czynności wydz. lek. Tow. Przyj. Nauk za rok 1888*, „Nowiny Lekarskie”, 1889, nr 1, s. 39—41; T. Dembiński, *Sprawozdanie z nadzwyczajnego walnego zebrania członków wydziału lekarskiego Tow. Przyj. Nauk z dnia 1-go grudnia 1891*, „Nowiny Lekarskie”, 1892, nr 1, s. 29—31; Z. Fedorowicz, *Zarys historii zoologii w Polsce do 1860 r.*, „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej”, 1966, seria B, z. 10, s. 9—43; H. Feldmanowski, *Sprawozdanie z czynności Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego. Od grudnia 1872 do grudnia 1874 r.*, „Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego. Sekcja lekarska”, 1874, s. 249—259; H. Feldmanowski, *Sprawozdanie z czynności Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego od stycznia 1875 do lipca 1876 roku*, „Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego”, 1876, s. 329—339; L. Gąsiorowski, *Zbiór wiadomości do historii sztuki lekarskiej w Polsce od czasów najdawniejszych aż do najnowszych*, t. 3, Poznań 1854; K. Jonscher, *Z dziejów „Nowin Lekarskich”*, „Nowiny Lekarskie”, 1938, nr 23, s. 693—703; A. Karwowski, *Przemówienie na otwarciu uroczystości 40-lecia „Nowin Lekarskich” i 10-lecia pracy społeczno-lekarskiej*, „Nowiny Lekarskie”, 1929, nr 2, s. 45—47; S. Kościński, *Słownik lekarzów polskich*, Warszawa 1888; R. E. Matuszewski, *Zaczątki „Nowin Lekarskich”*, „Nowiny Lekarskie”, 1928, nr 22, s. 776—778; W. Nowicki, *„Nowinom Lekarskim” w czterdziestolecie ich istnienia*, „Polska Gazeta Lekarska”, 1928, nr 47, s. 857; [Odezwa „Nowin Lekarskich” i uwagi na ten temat redakcji „Przeglądu Lekarskiego”], „Przegląd Lekarski”, 1891, nr 47, s. 597—598; *Od redakcji*, „Nowiny Lekarskie”, 1891, nr 11, s. 521—522; *Od redakcji*, „Nowiny Lekarskie”, 1891, nr 12, s. 561; *Do czytelników „Nowin Lekarskich”*, „Nowiny Lekarskie”, 1898, nr 1, s. 1; *Spis prac oryginalnych zawartych w 25 rocznikach „Nowin Lekarskich” (1888—1913) z przedmową Chłapowskiego*, Poznań 1913; *Spis prac oryginalnych zawartych w 50-ciu rocznikach „Nowin Lekarskich”*

Brak wyższej uczelni i postępująca akcja germanizacyjna w Poznańskim nie sprzyjały rozwojowi polskiego czasopiśmiennictwa lekarskiego. Lekarzami praktykującymi na tych ziemiach byli albo Niemcy, albo Polacy, absolwenci niemieckich uniwersytetów wychowani na niemieckich podręcznikach, w niemieckich klinikach i niemieckich środowiskach lekarskich. Lekarze ci założyli w Poznaniu w dniu 16 października 1832 r. — jak podaje Gąsiorowski³ — „międzynarodowe” towarzystwo lekarskie, które utrzymało się do około 1840 r. Sekretarz Towarzystwa wydawał co pół roku litografowany „Uebersicht der Arbeiten der medizinischen Gesellschaft zu Posen”.

W r. 1837 powstało w Poznaniu niemieckie towarzystwo przyrodni-

1888—1938 r., wydany z okazji 50-letniego jubileuszu tegoż pisma... ułożył K. Stojakowski, „Nowiny Lekarskie”, 1939, s. I—XLVIII; W. Stawiński, *Dzieje botaniki w Polsce w latach 1795—1860*, „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej”, 1966, seria B, z. 10, s. 97—103; W. Świderski, *Sprawozdanie z czynności dwudziestopięcioletniego istnienia Wydziału lekarskiego Tow. Przyj. Nauk Pozn.*, „Nowiny Lekarskie”, 1890, nr 13, s. 15—34; *Uczta na cześć profesora dr. Wicherkiewicza*, „Nowiny Lekarskie”, 1896, nr 3, s. 149—155; *Walne zebranie wydziału lekarskiego pozn. Tow. Przyjaciół Nauk z dnia 18-go grudnia 1897 r.*, „Nowiny Lekarskie”, 1898, nr 1, s. 18—22. H. Waserman, *Zarys historii polskich czasopism lekarskich*, „Medycyna”, 1933, nr 17, s. 550—564; [B.] Wicherkiewicz, *Sprawa z czynności komitetu redakcyjnego „Nowin Lekarskich” za ostatnie trzecieście*, „Nowiny Lekarskie”, 1895, nr 2, s. 82—84; A. Wrzosek, *Czterdziestolecie „Nowin Lekarskich”*, „Nowiny Lekarskie”, 1928, nr 22, s. 773—776; A. Wrzosek, *Garść luźnych wspomnień o pierwszych trzech redaktorach „Nowin Lekarskich”, Bolesławie Wicherkiewiczu, Heliodorze Święcickim i Franciszku Chłapowskim*, „Nowiny Lekarskie”, 1938, nr 23, s. 766—770; A. Wrzosek, *Kronika „Nowin Lekarskich” 1889—1912*, „Przegląd Lekarski”, 1913, nr 1, s. 2—8; A. Wrzosek, „Nowiny Lekarskie” w przeszłości i ich tradycja, „Nowiny Lekarskie”, 1927, nr 9, s. 342—344, nr 10, s. 379—381; A. Wrzosek, „Nowiny Lekarskie” w przeszłości i ich tradycja, rozdz. III, „Nowiny Lekarskie”, 1927, nr 24, s. 857—862; A. Wrzosek, *Rzut oka na rozwój czasopiśmiennictwa lekarskiego polskiego ze szczególnym uwzględnieniem pięćdziesięciolecia „Przeglądu Lekarskiego”*, „Przegląd Lekarski”, 1911, nr 28, s. 436—462; [I.] Zielewicz, *Dziedzictwo ducha*, „Nowiny Lekarskie”, 1889, nr 1, s. 1—3, oraz roczniki „Nowin Lekarskich”.

² Pierwsze czasopismo lekarskie w Wielkopolsce ukazało się w połowie XVIII wieku pod tytułem „Primitiae Physico Medicae ab iis, qui in Polonia et extra eam, medicinam faciunt, collectae”. Redagowali i wydawali je trzech niemieccy lekarze: Ernest Jeremiasz Neifeld, Bogumił Efraim Herrmann i Jan Christian Heffter. Czasopismo stało na wysokim poziomie. Wśród 60 artykułów ogłoszonych w „Primitiae” znajdowały się prace oryginalne, przeważnie pióra samych redaktorów. Polacy, pomimo zachęty ze strony wydawców, nie przysyłał swoich prac, co w rezultacie przyczyniło się do zamknięcia wydawnictwa. Czasopisma tego nie można zaliczać do polskich periodyków. „Primitiae Physico Medicae ab iis, qui in Polonia et extra eam, medicinam faciunt, collectae”, Leszno 1750, t. 1, ss. 32 nlb. + 240; Culichów 1750, t. 2, ss. 27 nlb. + 290; Culichów 1753, t. 3, ss. 14 nlb. + 303.

³ L. Gąsiorowski, *op. cit.*, s. 136.

cze pod nazwą Deutscher Naturwissenschaftlicher Verein der Provinz Posen⁴, do którego początkowo należeli również i Polacy. Zaostrzenie polityki w latach późniejszych zmusiło polskich lekarzy do wystąpienia z Towarzystwa.

Jedną z wybitniejszych postaci lekarskich w omawianym czasie był dr Karol Marcinkowski. Był jednocześnie lekarzem praktykiem, naukowcem, filantropem i społecznikiem. Jego zasługą było założenie w Poznaniu Towarzystwa Naukowej Pomocy. Powstałe zaś po upływie kilkudziesięciu lat po jego śmierci czasopismo lekarskie poznańskie⁵ nawiązywało w przedmowie do jego pamięci.

W r. 1857 powstało w Poznaniu Polskie Towarzystwo Naukowe, które pomimo prześladowań ze strony władz niemieckich utrwaliło swoją egzystencję i stało się ośrodkiem polskiego życia naukowego na ziemiach zaboru pruskiego. Prowadziło ono swoją działalność w ramach dwóch wydziałów. Organizacją Wydziału Nauk Przyrodniczych, w skład którego weszli także i lekarze, zajął się dr Ludwik Gąsiorowski, wybitny historyk medycyny.

W końcu 1865 r. grupa 25 polskich lekarzy utworzyła Towarzystwo Lekarzy Polskich Wielkiego Księstwa Poznańskiego, stwarzając sekcję lekarską w łonie Wydziału Nauk Przyrodniczych. Sekcja lekarska prowadziła ożywioną działalność, organizując liczne posiedzenia naukowe i pobudzając członków do opracowywania referatów. Udział w posiedzeniach brali zarówno lekarze miejscowi, jak i dojeżdżający z prowincji. Założono z dobrowolnych składek członków czytelną pism lekarskich, prowadzono wymianę pism i wiadomości z Towarzystwami Lekarskimi — krakowskim, lwowskim, warszawskim i lubelskim⁶.

Dużo inicjatywy w organizowaniu życia naukowego sekcji lekarskiej przejawiali dr Teofil Matecki, członek zarządu i współzałożyciel Towarzystwa, dr Teofil Kaczorowski, dr Bolesław Wicherkiewicz⁷, dr Władysław

⁴ Z. Fedorowicz, *op. cit.*, s. 42—43; W. Stawiński, *op. cit.*, s. 103.

⁵ „Nowiny Lekarskie” (Poznań), 1889—1950.

⁶ H. Feldmanowski, *Sprawozdanie z czynności Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego od stycznia 1875 do lipca 1876 roku*, s. 333—335.

⁷ Wiktor Bolesław Wicherkiewicz (1847—1915) urodził się 7 lipca 1847 r. w Kcyni, w Poznańskim, jako syn lekarza. Medycynę studiował w Berlinie, uzyskując w roku 1872 doktorat medycyny. Pracował w Kcyni, następnie w Klinice Okulistycznej wrocławskiej, w śląskim okulistycznym zakładzie i w okulistycznym zakładzie w Wiesbaden. W r. 1877 odbył podróż naukową do Paryża i Londynu. Po powrocie osiedlił się w Poznaniu, gdzie otworzył dwa zakłady okulistyczne dla prywatnych i ubogich chorych. W r. 1896 został profesorem okulistyki na Uniwersytecie Jagiellońskim. Był członkiem korespondentem Towarzystwa Lekarskiego w Dynaburgu, członkiem zwyczajnym Towarzystwa Oftalmologicznego w Heidelbergu i w Paryżu, wieloletnim wiceprezesem i sekretarzem Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego i prezesem Wydziału Lekarskiego. Był długoletnim prezesem Pogoto-

Świdorski, dr Heliodor Świącicki⁸. Lekarze poznańscy publikowali swoje prace i wygłaszane referaty w organie Towarzystwa, który ukazywał się począwszy od r. 1860 pod nazwą „Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego”. Korzystali również z gościnnych łamów czasopism lekarskich polskich, wydawanych w Warszawie i Krakowie, jak „Tygodnik Lekarski”, „Klinika”, „Gazeta Lekarska” i „Przegląd Lekarski”, oraz czasopism lekarskich niemieckich.

Wobec ożywionej działalności sekcji lekarskiej Towarzystwo na wal-

wia Ratunkowego w Krakowie, prezesem Sekcji Lekarskiej Prasy Słowiańskiej, prezesem Rady Katolickiej. W czasie wojny należał do Naczelnego Komitetu Narodowego. Zostawił kilka własnych metod operacyjnych w okulistyce. Należał do komitetu redakcyjnego „Zdrowia” (1885—1886), „Nowin Lekarskich” (1889—1898) i „Przeglądu Lekarskiego” (1898) oraz był jednym z właścicieli „Medycyny” (1893—1895). W r. 1899 założył „Postęp Okulistyczny”, którego był redaktorem i wydawcą. Napisał 161 prac w jęz. polskim, niemieckim i francuskim, umieszczając je w „Berliner klinische Wochenschrift”, „Zentralblatt für praktische Augenheilkunde”, „Gazecie Lekarskiej”, „Klinische Monatsblatt für Augenheilklinik”, „La Clinique Ophthalmologique”, „Medycynie”, „Nowinach Lekarskich”, „Postępie Okulistycznym”, „Przeglądzie Lekarskim”, „Roczniku Lekarskim”, „Wiadomościach Lekarskich” i „Zdrowiu”. Zmarł 7 grudnia 1915 r. w Wiedniu.

⁸ Heliodor Świącicki (1854—1923) urodził się 3 lipca 1854 r. w Śremie jako syn lekarza. Medycynę ukończył we Wrocławiu w r. 1877. Pracował w Instytucie Fizjologicznym prof. Heidenheina we Wrocławiu, później w zakładzie położniczym w Poznaniu. Odbył podróż naukową do Drezna, Jeny i Erlangen, gdzie pracował jako pierwszy asystent Kliniki Ginekologiczno-Położniczej. Za czasów studenckich pracował w sekcji lekarskiej Towarzystwa Literacko-Słowiańskiego. W swojej pracy naukowej starał się szerzyć polską kulturę i polski język, przeciwstawiając się próbom germanizacji. Był członkiem zarządu Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego i sekretarzem oraz prezesem Wydziału Lekarskiego tego Towarzystwa, członkiem honorowym towarzystw lekarskich w Warszawie, Krakowie, Lwowie, Wilnie, Łodzi, Lublinie, Towarzystwa Lekarzy i Przyrodników Polskich w Petersburgu, członkiem korespondentem Towarzystwa Lekarskiego w Pradze, członkiem Akademii Nauk Lekarskich w Warszawie. Organizował w r. 1919 Uniwersytet Poznański, którego był profesorem i rektorem. Był redaktorem „Roczników Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego” i „Nowin Lekarskich” (1896—1897 i 1899—1906) i ich współpracownikiem (1889—1896 i 1898). Spośród 57 jego prac 45 było fachowych z zakresu anatomii i patologii, techniki operacyjnej w położnictwie i ginekologii i nowych metod leczniczych. Pozostałe prace to artykuły społeczne i literackie, drukowane przeważnie w „Dzienniku Poznańskim”. Pisywał do „Pflüger's Archiv”, „Monatshäfte für Gynaecologie”, „Deutsche Medizinal-ztg”, „Wiener medizinische Blätter”, „Zeitschrift für Geburtshilfe und Gynaecologie”, „Gerlachs Beiträge zur Morphologie”, „Archiv für Anatomie”, „Münchener medizinische Wochenschrift”, „Zentralblatt für Gynaecologie”, „Terapeutische Monatshefte”, „Wiener medizinische Presse”, „Gazette hebdomadaire de médecin”, „Archive de tocologie”, „La Semaine Gynaecologie”, „Roczników Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego”, „Gazety Lekarskiej”, „Przeglądu Lekarskiego”, „Nowin Lekarskich” i „Wiadomości Lekarskich”. Zmarł 10 października 1923 r. w Poznaniu.

nym zebraniu w r. 1874 postanowiło wydać kolejny tom „Roczników”, poświęcony wyłącznie naukom lekarskim⁹. Tom ten wydany w r. 1874, jako ósmy z kolei, nosił podtytuł: „Sekcja Lekarska” i podobnie jak pozostałe tomy obejmował prace naukowe i sprawozdania z czynności Towarzystwa.

Możliwość publikacji w „Rocznikach”, czasopismach warszawskich i krakowskich nie była jednak właściwym rozwiązaniem. Dr Teofil Jar-natowski wystąpił więc z wnioskiem założenia odrębnego pisma dla lekarzy w zaborze pruskim¹⁰. Projekt ten na razie nie doszedł do skutku. Dopiero kiedy „Przegląd Lekarski”, w którym od r. 1867 drukowano sprawozdania z czynności sekcji lekarskiej Towarzystwa Przyjaciół Nauk, odmówił podawania sprawozdań *in extenso*¹¹, powrócono do myśli założenia własnego wydawnictwa lekarskiego. W dniu 21 czerwca 1888 r. sekcja lekarska Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego na wniosek dr. dr. Heliodora Świącickiego, Bolesława Wicherkiewicza i Ignacego Zie-lewicza postanowiła wydawać własne pismo. Jednocześnie wybrano komisję redakcyjną¹². Jeszcze w tym samym miesiącu wystosowano odezwę do polskich lekarzy w zaborze pruskim, wzywającą do udzielenia pomocy finansowej w zamierzonym wydawnictwie¹³. Udziały w wysokości 50 marek wpłacili dr. dr. Antoni Batkowski (Poznań), Jan Buski (Poznań), Franciszek Chłapowski¹⁴ (Poznań), Teodor Dembiński (Poznań), Wawrzy-

⁹ H. Feldmanowski, *Sprawozdanie z czynności Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego. Od grudnia 1872 do grudnia 1874 r.*, s. 258.

¹⁰ F. Chłapowski, *op. cit.*, s. 36.

¹¹ F. Chłapowski, *op. cit.*, s. 36.

¹² T. Dembiński, *Ogólne sprawozdanie...*, s. 40.

¹³ F. Chłapowski, *op. cit.*, s. 36.

¹⁴ Franciszek Chłapowski (1847—1923) urodził się 17 września 1847 r. w Czerwonej Wsi w Poznańskim. Medycynę studiował w Berlinie i Heidelbergu. W r. 1870 uzyskał tytuł doktora medycyny i chirurgii. W czasach studenckich był pierwszym przewodniczącym Sekcji Medycznej i Nauk Przyrodniczych w Towarzystwie Naukowym Polaków w Berlinie, założonym w r. 1869. Brał udział w wojnie prusko-francuskiej, następnie pracował w Królewskiej Hucie, Bytomiu, Wrocławiu i Poznaniu. Działał na polu naukowym, narodowym, religijnym i filantropijnym, rozwijał język polski, tworzył nowe określenia. W r. 1877 wybrano go posłem do sejmu pruskiego. Rząd pruski nadał mu tytuł tajnego radcy. Mając 73 lata, rozpoczął wykłady z geologii i paleontologii na Uniwersytecie Poznańskim, później mianowano go profesorem honorowym patologii i terapii szczegółowej chorób wewnętrznych. W poznańskim Towarzystwie Przyjaciół Nauk był początkowo prezesem Wydziału Lekarskiego, a następnie Przyrodniczego. Był członkiem honorowym Towarzystw Lekarskich — warszawskiego, krakowskiego, wileńskiego, łódzkiego, Towarzystwa Lekarzy i Przyrodników Polskich w Petersburgu i Polskiego Towarzystwa Przyrodników im. Kopernika, Akademii Umiejętności w Krakowie i członkiem czynnym Akademii Nauk Lekarskich w Warszawie. W roku 1889 był współzałożycielem „Nowin Lekarskich”, ich redaktorem (1898—1899) i współredaktorem (1889—1897, 1900), a w r. 1898 współredaktorem „Przeglądu Lekarskiego”. Wszechstronnie wykształ-

niec Grodzki (Poznań), Bolesław Jagielski (Poznań), Stanisław Jerzykowski (Poznań), Teofil Kaczorowski (Poznań), Klemens Koehler (Poznań), Marcei Kube (Wrocław), Józef Stanisław Niklewski (Jarocin), Józef Preibisz (Pleszewo), Władysław Stan (Poznań), Heliodor Święcicki (Poznań), Leon Szuman (Toruń), Szyman (Golub), Bolesław Wicherkiewicz (Poznań), Wacław Zaremba (Wrocław) i Ignacy Zielewicz (Poznań). W sumie wyniosły one 1200 marek, ponieważ niektórzy lekarze złożyli po kilka udziałów¹⁵. Zarząd Towarzystwa Przyjaciół Nauk również przeznaczył subwencję na wydawnictwo¹⁶.

W dniu 11 października 1888 r. na nadzwyczajnym walnym zebraniu w sprawie wydawnictwa, które miało ukazywać się od początku r. 1889 pod tytułem „Nowiny Lekarskie. Organ Wydziału Lekarskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego”¹⁷, postanowiono obiecaną subwencję Towarzystwa powierzyć komitetowi redakcyjnemu, który w końcu każdego roku na walnym zebraniu zdawałby sprawozdanie. W razie upadku

cony, pozostawił ponad 50 prac z medycyny, jej historii, paleontologii, historii nauk przyrodniczych i dziejów filozofii. Zbiory przyrodnicze przezeń gromadzone stworzyły Muzeum im. Franciszka Chłapowskiego. Zmarł 10 kwietnia 1923 roku w Poznaniu.

¹⁵ T. Dembiński, *Ogólne sprawozdanie...*, s. 40.

¹⁶ *Op. cit.*, s. 40.

¹⁷ „Nowiny Lekarskie. Organ Wydziału Lekarskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego”. Miesięcznik, w roku 1900 dwutygodnik. Format: 270×180 mm. Ilustrowane.

Wydawcy: 1889—1890 Księgarnia J. K. Żupańskiego; 1890, nr 13 — 1895, F. Chocieszyński; 1896, nr 1—6, Komitet Redakcyjny; 1896, nr 7 — 1899, F. Tomaszewski; 1900 — Komitet Redakcyjny.

Redaktorzy: 1889—1891 — Franciszek Chłapowski, Klemens Koehler, Władysław Świdorski, Heliodor Święcicki, Leon Szuman, Bolesław Wicherkiewicz (główny redaktor), Ignacy Zielewicz.

1892 — F. Chłapowski, K. Koehler, H. Święcicki, W. Świdorski, L. Szuman, B. Wicherkiewicz (główny redaktor).

1893—1895 — F. Chłapowski, K. Koehler, H. Święcicki, L. Szuman (do nru 4 w r. 1895), B. Wicherkiewicz (główny redaktor).

1896 — F. Chłapowski, K. Koehler, H. Święcicki (od nru 2 główny redaktor), L. Szuman, B. Wicherkiewicz (w nrze 1 główny redaktor), I. Zielewicz.

1897 — F. Chłapowski, K. Koehler, H. Święcicki (główny redaktor), L. Szuman, B. Wicherkiewicz.

1898 — F. Chłapowski (główny redaktor), Tomasz Drobnik, Artur Jaruntowski, K. Koehler, Jan Panieński, H. Święcicki, L. Szuman, B. Wicherkiewicz.

1899 — F. Chłapowski (główny redaktor).

1900 — F. Chłapowski, Stanisław Ciechanowski, Tadeusz Dembowski, T. Drobnik, Teodor Dunin, Paweł Gantkowski, Maksymilian Władysław Herman, A. Jaruntowski, K. Koehler, Bolesław Krysiewicz, J. Panieński, Karol Rychliński, Antoni Sieradzki, Alfred Sokołowski (główny redaktor), H. Święcicki, L. Szuman, B. Wicherkiewicz, Władysław Zahorski, Witold Zurawski.

Drukarnie: 1889—1895 — F. Chocieszyńskiego. Poznań. 1896 — nr 1—6,

wydawnictwa cały majątek miał przejść na własność Towarzystwa¹⁸. Drugie nadzwyczajne walne zebranie w sprawie wydawnictwa odbyło się dnia 30 listopada 1888 roku¹⁹. Obowiązków nakładcy podjął się znany historyk dr Zygmunt Celichowski²⁰.

Pierwszy numer „Nowin Lekarskich” ukazał się już dnia 15 grudnia 1888 r. Na wstępie znajdował się artykuł *Dziedzictwo ducha*, poświęcony pamięci Karola Marcinkowskiego. W skład komitetu redakcyjnego wchodził lekarze: Franciszek Chłapowski (Poznań) sekretarz, Teofil Kaczorowski (Poznań), Klemens Koehler (Poznań) skarbnik, Leon Szuman (Toruń), Władysław Świdorski (Poznań), Heliodor Święcicki (Poznań), Bolesław Wicherkiewicz (Poznań) i Ignacy Zielewicz (Poznań). Zielewicz, który miał być głównym redaktorem, w listopadzie 1888 r. zrezygnował z tego stanowiska, a miejsce jego zajął Wicherkiewicz²¹. Kaczorowski ze względu na zły stan zdrowia nie brał udziału w pracach, zmarł dnia 31 marca 1889 r., Zielewicz wystąpił z redakcji w r. 1891. Świdorski zmarł 7 grudnia 1892 r. W r. 1895 Leon Szuman wycofał się na pewien czas z komitetu ze względu na trudności związane z dojeżdżaniem z Torunia na bardzo częste posiedzenia zespołu redakcyjnego²². W r. 1896 Wicherkiewicz, mianowany profesorem okulistyki w Krakowie, zrezygnował ze stanowiska przewodniczącego komitetu redakcyjnego, nie przestając być jego członkiem. Obowiązki przewodniczącego przejął Święcicki. Wprowadził on pewne zmiany w piśmie, zmniejszając liczbę prac oryginalnych,

„Kurierza Poznańskiego”. 1896 — nr 7 — 1899, F. Tomaszewskiego. 1900 — K. Skrzetuskiego.

Objętości: 1889 — t. 1, nr 1—12, ss. 2 nlb. + XIII + 1 nlb. + 624 + 32 nlb.

1890 — t. 2, nr 1—12, ss. 2 nlb. + XII + 2 nlb. + 632 + 40 nlb.

1890 — t. 2, nr 13, ss. 56.

1891 — t. 3, nr 1—12, ss. nlb. + XIII + 1 nlb. + 602 + 2 nlb. + 4 tabl.

1892 — t. 4, nr 1—12, ss. XVI + 642.

1893 — t. 5, nr 1—12, ss. XV + 1 nlb. + 638 + 4 nlb.

1894 — t. 6, nr 1—12, ss. XV + 1 nlb. + 610 + 18 nlb.

1895 — t. 7, nr 1—12, ss. XV + 1 nlb. + 580 + 16 nlb.

1896 — t. 8, nr 1—12, ss. VIII + 786, nr 8/9 łącznie.

1897 — t. 9, nr 1—12, ss. 912 + 14 nlb.

1898 — t. 10, nr 1—12, ss. 404.

1899 — t. 11, nr 1—12, ss. XII + 612.

1900 — t. 12, nr 1—24, ss. XVII + 1 nlb. + 706 + 6 nlb.

W latach 1889—1899 zamieszczano indeks autorski i przedmiotowy, w r. 1900 — indeks autorski i chronologiczny spis rzeczy, według działów. „Nowiny Lekarskie” ukazywały się od 15 XII 1888 roku do 1950 r.

¹⁸ T. Dembiński, *Ogólne sprawozdanie...*, s. 40.

¹⁹ *Loc. cit.*

²⁰ F. Chłapowski, *op. cit.*, s. 36.

²¹ F. Chłapowski, *op. cit.*, s. 36.

²² Od 1 maja do końca r. 1895. F. Chłapowski, *op. cit.*, s. 37.

a streszczenia dotychczas bardzo obszerne czyniąc bardziej zwięzłymi, mniej licznymi i o charakterze raczej pogładowym. W końcu r. 1896 powrócił do komitetu Zielewicz. Świącicki subsydiował pismo²³, ale po dwóch latach ze względu na małą liczbę prenumeratorów zrezygnował ze stanowiska przewodniczącego, które następnie objął Chłapowski.

Od r. 1897 nowo wstępujący członkowie komitetu byli zwolnieni od wpłacania udziałów²⁴. Od r. 1898 „Nowiny” były wydawane nakładem komitetu, którego skład zwiększył się o nast. członków: Tomasza Drobniaka (Poznań) administratora wydawnictwa, Artura Jaruntowskiego (Poznań) i Jana Panieńskiego (Poznań), sekretarza²⁵. W r. 1899 od numeru 4 jako przewodniczący występował Świącicki, który dotąd zastępował Chłapowskiego, a jako administrator — Jaruntowski. Do komitetu przystąpił Bolesław Krysiewicz (Poznań). W r. 1900 do komitetu przystąpili: Stanisław Ciechanowski (Kraków), Tadeusz Dembowski (Wilno), Teodor Dunin (Warszawa), Paweł Gantkowski (Witkowo), Maksymilian Władysław Herman (Lwów), Karol Rychliński (Warszawa), Antoni Sieradzki (Lwów), Alfred Sokołowski (Warszawa), Władysław Zahorski (Wilno), Witold Żurkowski (Warszawa). Od kwietnia 1900 r. administracją pisma i sprawami finansowymi, zaniedbanymi na skutek choroby poprzednika, zajął się Franciszek Zakrzewski²⁶.

„Nowiny Lekarskie” były jednym z niewielu pism, które wypłacało honoraria autorskie, płacąc 40 marek za pracę oryginalną, 30 za zestawienie krytyczne, 20 za streszczenie. W r. 1891 opłata za krytyczne zestawienia i streszczenia została zrównana do 20 marek, a w roku następnym, od numeru 2, podniesiona do 30 marek za arkusz druku. Nie oznaczało to jednak, że „Nowiny Lekarskie” były wolne od kłopotów finansowych. Mała liczba prenumeratorów w pierwszych latach wydawania czasopisma nie pokrywała kosztów nakładu i wydawnictwu groził upadek. W końcu r. 1891 redakcja pisała: „Nie przypuszczaliśmy atoli ani na chwilę, byśmy już po upływie trzech lat, widząc brak należytego poparcia ze strony kolegów wydawnictwa naszego, mieli być zniewoleni do oświadczenia, że mimo najlepszych chęci nie będziemy mogli z powodu zbyt szczupłej liczby abonentów pisma naszego dalej od Nowego Roku wydawać”²⁷.

Odezwa do polskich lekarzy o poparcie, którą z „Nowin” przedrukował „Przegląd Lekarski” i „Gazeta Lekarska”, wywołała oddźwięk w społeczeństwie, a prof. Antoni Gluźniński, prezes Towarzystwa Lekar-

²³ F. Chłapowski, *op. cit.*, s. 37.

²⁴ *Loc. cit.*

²⁵ Byli to oczywiście również lekarze jak i wszyscy później wymieniani.

²⁶ F. Chłapowski, *op. cit.*, s. 37.

²⁷ *Od Redakcji*, „Nowiny Lekarskie”, 1891, nr 11, s. 521.

skiego Krakowskiego, na posiedzeniu Towarzystwa zachęcił lekarzy do poparcia „Nowin Lekarskich”. Wezwał również Towarzystwo Lekarzy Galicyjskich do współdziałania²⁸. W wyniku tych starań byt pisma został zabezpieczony²⁹.

Cena prenumeraty rocznej w r. 1889 wynosiła 8 marek³⁰, w latach 1890—1899 — 12 marek³¹, a w r. 1900, kiedy „Nowiny” stały się dwutygodnikiem³², 14 marek.

„Nowiny Lekarskie” miały bardzo urozmaiconą tematykę. Obejmowała ona prace naukowe, recenzje i sprawozdania, artykuły o bardziej ogólnej treści, sprawozdania z życia towarzystw naukowych, sprawy zawodowe, korespondencję, zapiski lecznicze, przegląd piśmiennictwa lekarskiego polskiego i obcego oraz drobniejsze wiadomości. Obszerna treść mieściła się w równie obszernych numerach czasopisma. „Nowiny” liczyły przeciętnie po około 50 stron w jednym numerze.

„Nowiny” posiadały obszerny dział prac oryginalnych i spostrzeżeń z praktyki. Artykuły nadsyłało z pracowni medycyny teoretycznej, ze szpitali i klinik, i z praktyki prywatnej; zamieszczano również wykłady kliniczne, referaty zjazdowe, prace pogładowe i monograficzne. Prace były na wysokim poziomie, miały ciekawą i urozmaiconą tematykę, a autorami ich byli lekarze. Przykładem może być artykuł Edmunda Biernackiego z pracowni farmakologicznej prof. Tumasa w Warszawie *Badania nad działaniem środków przeciwnilnych na fermentację wysokową* (w r. 1889), Wincentego Łepkowskiego z Instytutu Fizjologicznego w Berlinie *Przyczynek do nauki o chemicznym składzie zębów* (w r. 1892), Szymona Dzierzgowskiego i L. Rekowskiego z Cesarskiego Instytutu Medycyny Doświadczalnej z pracowni prof. Nenckiego w Petersburgu *O chemicznych przemianach w glebach hodowlowych pod wpływem drobnoustrojów błonicy i o produktach tej przemiany* (w r. 1892). Medycynę praktyczną reprezentowała m. in. praca Maksymiliana Władysława Hermana z Kliniki Chirurgicznej prof. Rydygiera we Lwowie *Uwagi i myśli w sprawie postępowania przeciwnilnego i bezgnilnego w chirurgii* (w r. 1900). Wśród wykładów klinicznych znajdowały się prace Adolfa Becka, lwowskiego profesora fizjologii, *O truciznach powstających w ustroju* (w r. 1895) i Ludwika Rydygiera, lwowskiego profesora chirurgii, *O leczeniu wysiękowego zapalenia opłucny* (w r. 1892). Bolesław Wicherkiwicz zamieścił referat wygłoszony na VII Międzynarodowym Zjeździe Okulistów w Heidelbergu w r. 1888 pt. *O wartości i sposobach*

²⁸ A. Wrzosek, *Kronika...*, s. 5.

²⁹ *Od Redakcji*, „Nowiny Lekarskie”, 1891, nr 12, s. 561.

³⁰ W innych częściach kraju 5 zł lub 4 rb.

³¹ W innych częściach kraju 7 zł lub 6 rb.

³² Od następnego roku ponownie ukazywały się jako miesięcznik.

wyplukiwania komórek ocznych (w r. 1889). Pracą poglądową była rozprawa Ludwika Zembrzuskiego *Stan współczesny nauki o pasożytniczym pochodzeniu raka* (w r. 1900). Przykładem zaś pracy monograficznej był artykuł Stanisława Ciechanowskiego i Franciszka Krzyształowicza *O trądzie* (w r. 1900). W każdym roczniku znajdowało się kilkadziesiąt prac naukowych oraz setki ocen i sprawozdań.

Dział ocen i sprawozdań opierał się na piśmiennictwie angielskim, amerykańskim, czeskim, francuskim, niemieckim, polskim, rosyjskim i węgierskim. Mieściło się tu dużo zestawień poglądowych. Materiał był podany z podziałem na poszczególne dyscypliny: bakteriologia, balneologia, chirurgia, choroby wewnętrzne, dentystryka, dermatologia i syfilidologia, epidemiologia, farmakologia, fizjologia, ginekologia i położnictwo, higiena, laryngologia i otiatria, medycyna sądowa, neurologia i psychiatria, oftalmologia, patologia, pediatria, terapia, toksykologia, urologia, nowsze narzędzia lekarskie³³ i bibliografia przeważnie polskich prac. Dział ten liczył wielu współpracowników, największy jednak wkład pracy dali Chłapowski i Święcicki, którzy zwracali specjalną uwagę na ocenianie prac polskich, zwłaszcza pióra młodych lekarzy. „Takie popieranie młodych uczonych — pisał Wrzosek³⁴ — przez podnoszenie ich prac, zasługujących na to, należy zaliczyć w poczet niewątpliwych zasług »Nowin Lekarskich«”.

W ramach „Felietonu” drukowano artykuły dotyczące przeważnie historii medycyny. Większość z nich była pióra Wacława Zarembki. Tematyka prac była bardzo różnorodna: *Lecznictwo u Żydów ze szczególnym uwzględnieniem Talmudu* (1896), *Pogląd historyczny na powstanie i rozwój domów leczniczych* (1894), *Pogląd na stan sztuki lekarskiej w Indiach starożytnych* (1890), *Stanowisko lekarskiego stanu w Rzymie starożytnym wobec nauki, społeczeństwa i państwa* (1893), *Szkic dziejów sztuki lekarskiej w Rosji* (1895), *Szkoła lekarska w Aleksandrii* (1895), *Zarys sztuki lekarskiej w Chinach* (1889). Prace Jana Minkiewicza wiązały się tematycznie z Kaukazem, gdzie przebywał w tym okresie. Były to: *Muzyka jako środek leczniczy na Kaukazie* (1892), *O kamieniach jako środkach leczniczych na Kaukazie* (1893), *Rośliny jako środek leczniczy i przedmiot ubóstwiania na Kaukazie* (1894). Franciszek Chłapowski umieścił w tym dziale pracę *Sen Yoga fakirów indyjskich* (1895) i *W sprawie opieki nad obłąkanymi* (1892). Szczęsny Bronowski opublikował referat wygłoszony na IX Zjeździe Lekarzy i Przyrodników Polskich w Krakowie pt. *Etyka lekarska i wyjawianie prawdy* (1900). Było również kilka

³³ Dział taki po raz pierwszy został wyodrębniony przez Gustawa Fritsche w „Medycynie” w roku 1882.

³⁴ A. Wrzosek, *Kronika...*, s. 5.

prac poświęconych medycynie w Paryżu, Budapeszcie, Bośni i Hercegowinie oraz innym tematom.

Dział „Ruch w Towarzystwach” zawierał szczegółowe sprawozdania z posiedzeń Wydziału Lekarskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego, opracowane przez sekretarza Towarzystwa, którym początkowo był Teodor Dembiński, a od r. 1897 Artur Jaruntowski, i z posiedzeń towarzystw lekarskich, zjazdów i kongresów w Polsce, Europie i Ameryce. I tak nr 10 w roku 1890 (s. 441—532) poświęcono X Międzynarodowemu Kongresowi Lekarskiemu w Berlinie, sprawozdanie z IX Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich w Krakowie zajęło kilkadziesiąt stron (1900, s. 436—494), a sprawozdanie z VI Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich w Krakowie 94 str. (1891, cały numer 9).

Odrębny dział poświęcono sprawom zawodowym. Prowadził go od r. 1898 Ludwik Koehler. Mieściły się w nim artykuły dotyczące reformy studiów lekarskich, znachorstwa, spraw bytowych, izb lekarskich, pomocy dla wdów i sierot po lekarzach, kasy chorych, etyki lekarskiej, sądów honorowych i udziału kobiet w zawodzie lekarskim. To ostatnie zagadnienie wywoływało specjalnie ostre polemiki. Zabierał tu głos m. in. Henryk Dobrzycki w artykule *Kilka słów z powodu artykułów prof. Rydygiera i artykułu prof. Cybulskiego, o dopuszczeniu kobiet do studiów lekarskich* (1895).

Dział korespondencji rozwijał się stopniowo, obejmując od r. 1893 coraz to nowe miejscowości. Przyczynił się do tego Święcicki, zachęcając do współpracy lekarzy z różnych okolic⁸⁵. Korespondencję przysyłano do Berlina, Frankfurtu nad Menem, Genewy, Krakowa, Londynu, Lwowa, Łodzi, Nowego Jorku, Niżnego Nowogrodu, Neapolu, Paryża, Pesztu, Petersburga, Sarajewa, Warszawy, Wiednia, Wilna.

Dział zatytułowany „Zapiski lecznicze” zawierał wiadomości z diagnostyki i terapii na podstawie piśmiennictwa angielskiego, francuskiego, niemieckiego, polskiego, rosyjskiego, węgierskiego i włoskiego.

W latach 1896—1897 drukowano „Przegląd polskiej prasy lekarskiej” na podstawie artykułów z „Gazety Lekarskiej”, „Kroniki Lekarskiej”, „Krytyki Lekarskiej”, „Medycyny”, „Przeglądu Chirurgicznego”, „Przeglądu Lekarskiego”, „Przewodnika Higienicznego”, i „Zdrowia”, a w latach 1899—1900 w dziale „Bieżące czasopisma lekarskie” podawano krótkie omówienie ważniejszych prac angielskich, amerykańskich, belgijskich, francuskich, holenderskich, niemieckich i włoskich.

Ponadto w „Nowinach” znajdowały się wiadomości osobiste, dotyczące lekarzy w Polsce i w Europie, zawiadomienia o konkursach naukowych w Polsce i w Rosji, o zjazdach i kongresach lekarskich w Polsce i Europie, co w latach 1899—1900 przybrało formę skorowidzu zebrań, oraz

⁸⁵ *Op. cit.*, s. 6.

korrespondencja z czytelnikami, wykaz nadesłanych publikacji angielskich, czeskich, francuskich, niemieckich, polskich, rosyjskich i krótkie oceny niektórych prac, ogłoszenia polskich lekarskich wydawnictw periodycznych z podaniem ceny i wydawnictw zwartych w polskim i obcym języku, ogłoszenia lekarzy, aptek, lecznic itp., wiadomości bieżące z kraju i zagranicy i kronika żałobna. Ta ostatnia obok wymienionych tylko nazwisk zmarłych lekarzy polskich i zagranicznych obejmowała również obszerniejsze wspomnienia pośmiertne Chłapowskiego o Tytusie Chałubińskim, Święcickiego o Maurycym Madurowiczu, Wicherkiewicza o Teofilu Kaczorowskim i o Lucjanie Rydlu.

W „Nowinach” poświęcano wiele uwagi zasłużonym osobom, jubileuszom i ważnym wydarzeniom w świecie lekarskim, dedykując im poszczególne numery czasopisma. I tak w r. 1890 z okazji jubileuszu 25-lecia działalności Wydziału Lekarskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego wydano specjalny jubileuszowy 13 numer tomu drugiego, który zawierał m. in. przemówienie Wicherkiewicza, sprawozdanie z 25-letniej działalności Wydziału Lekarskiego w opracowaniu Świderskiego, spis członków Wydziału i życiorysy członków zmarłych. Numer 3 w r. 1896 poświęcono Wicherkiewiczowi i okulistyce. Numer 2 w r. 1897 dedykowano Włodzimierzowi Brodowskiemu „w dzień ukończenia siedemdziesięciu półroczy nauczycielskiej działalności” i wypełniono prawie wyłącznie pracami jego uczniów. W r. 1900 numer 11 poświęcono Uniwersytetowi Jagiellońskiemu z okazji 500-lecia odnowienia wszechnicy. Oddzielne numery poświęcano również zjazdom lekarskim.

Współpracownikami „Nowin Lekarskich” byli przeważnie znani lekarze. Poza członkami komitetu redakcyjnego byli to m.in. Jakub Baschkopf, Adolf Beck, Władysław Biegański, Edmund Biernacki, Tadeusz Browicz, Odo Bujwid, Stanisław Ciechanowski, Teodor Dembiński, Szymon Dzierzgowski, Bolesław Dzierżawski, Henryk Dobrzycki, Teodor Dunin, Maksymilian Władysław Herman, Teodor Heryng, Walery Jaworski, Antoni Jurasz, Henryk Kadyi, Edward Jan Sas Korczyński, Wincenty Łepkowski, Franciszek Krzyształowicz, Władysław Matlakowski, Jan Minkiewicz, Franciszek Neugebauer, Kazimierz Noiszewski, Alfred Obaliński, Rafał Radziwiłłowicz, Aleksander Rosner, Ludwik Rydygier, Leon Rutkowski, Jan Sędziak, Alfred Sokołowski, Julian Steinhaus, Józef Tal-ko, Wacław Zaremba i Ludwik Zembrzusi.

Przysyłali oni prace z terenu całej Polski i z zagranicy (Częstochowa, Kraków, Lwów, Poznań, Warszawa, Wilno, Wrocław, Berlin, Budapeszt, Dorpat, Dynaburg, Frankfurt, Goerbersdorf, Heildelberg, Kijów, Landsberg, Lipsk, Marburg, Mińsk, Paryż, Petersburg, Praga, Razań, Sarajewo, Tomsk, Tyflis, Wiedeń).

O wartości „Nowin Lekarskich” świadczą zarówno nazwiska współ-

pracowników, wśród których było wielu profesorów i docentów, jak i bogata treść. Zostało też to należycie ocenione. Już pierwszy numer czasopisma zwrócił na siebie uwagę pod względem wartości naukowej i estetycznej szaty zewnętrznej³⁶.

Oceniając „Nowiny Lekarskie”, trzeba wziąć pod uwagę, że dotychczas Poznań nie miał żadnej tradycji w zakresie lekarskiego czasopiśmiennictwa, nie miał nigdy szkoły lekarskiej ani wielu lekarzy, którzy mogliby więcej czasu poświęcać pracy naukowej.

„Dużo trzeba było wkładać pracy — pisał Wrzosek³⁷ — aby »Nowiny Lekarskie« mogły mieć treść doborową i urozmaiconą, tudzież odznaczać się poprawnością języka; dużo wymagało zabiegów zjednanie współpracowników spoza Poznania, bo o tym mowy być nie mogło, aby całe wydawnictwo spoczywało na barkach lekarzy poznańskich. Trzeba było zachęcić do współpracy wybitnych lekarzy polskich, rozproszonych nie tylko po różnych miejscowościach dawnej Rzeczypospolitej, ale i poza granicami Polski”.

Jedną z wielu zalet czasopisma było przestrzeganie czystości polskiego języka, co ze względu na wieloletnią akcję germanizacyjną prowadzoną przez rząd na ziemiach zaboru pruskiego nie było łatwe. Umiały to zauważyć i ocenić inne pisma³⁸.

W wieku XX „Nowiny Lekarskie” nie były jedynym pismem lekarskim w Poznańskim. Po pierwszej wojnie światowej i uzyskaniu przez Polskę niepodległości powstało w Poznaniu kilka periodycznych wydawnictw lekarskich. Miały one jednak inny charakter i żadne z nich nie mogło pretendować do roli czołowego pisma ogólnolekarskiego, reprezentującego medycynę Wielkopolski. „Nowiny Lekarskie” podlegały drobnym zmianom, nie obniżały jednak swojego poziomu. Kolejnymi głównymi redaktorami „Nowin Lekarskich” w XX wieku byli Heliodor Święcicki (1899—1906), Stanisław Łazarkiewicz (1907—1915), Kazimierz Dziembowski (1915—1920), Antoni Jurasz sen. (1922—1923), Paweł Gantkowski (1923—1926), Adam Wrzosek (1927—1928), Adam Karwowski (1928—1929), Karol Jonscher (1929—1939, 1945—1950).

Od r. 1901 zgodnie z życzeniem lekarzy praktyków i ze względu na trudności w uzyskiwaniu artykułów oryginalnych kładziono większy na-

³⁶ *Loc. cit.*

³⁷ *Op. cit.*, s. 4.

³⁸ „I pokazało się wkrótce — pisał »Przegląd Lekarski« — na co zdobyć się może garstka pracowników powołanych, ożywionych gorącą miłością pięknego języka ojczystego. Obok obfitości treści ani na chwilę nie spuścili z oka, że zadaniem głównym wydawnictwa pisma polskiego jest pielęgnowanie języka i przestrzeganie jego czystości [...] »Nowiny Lekarskie« odznaczały się zawsze językiem poprawnym obok innych wielkich zalet, a bez przesady rzecz można, że każdy numer napawał nas radością w jednym i drugim względzie”.

cisk na dział streszczeń, korespondencji, recenzji i przeglądów artykułów publikowanych w polskich czasopismach lekarskich. W latach wojennych, gdy zwiększyły się trudności z uzyskiwaniem artykułów, drukowano wykłady kliniczne, a zamiast krótkich referatów — streszczenia zbiorowe i krytyczne poglądy na sprawy aktualne dla lekarzy praktyków. Lata 1914—1921 były bardzo trudne dla „Nowin Lekarskich”, które utrzymały się tylko dzięki pomocy Wydziału Lekarskiego Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, ale od r. 1916 wychodziły jako kwartalnik. Po odzyskaniu niepodległości i otwarciu Wydziału Lekarskiego na Uniwersytecie Poznańskim nastąpiły lepsze lata dla rozwoju „Nowin Lekarskich”. Zwiększały one stopniowo swoją objętość i format, przybywało prac oryginalnych, a zmniejszała się liczba referatów i streszczeń. Pojawił się nowy dział — sprawy społeczno-lekarskie (do roku 1927). Od r. 1921 „Nowiny Lekarskie” ukazywały się jako miesięcznik, a od r. 1925 jako dwutygodnik.

W r. 1904 „Nowiny Lekarskie” zapoczątkowały wydawanie rycin wybitnych polskich lekarzy w formie bezpłatnego dodatku do każdego numeru czasopisma. Nie zaniedbywały też wydawania numerów jubileuszowych, poświęcając je Heliodorowi Święcickiemu (1907 i 1923), Napoleonowi Cybulskiemu (1910), Ignacemu Zielewiczowi (1911 i 1917), „Przeglądowi Lekarskiemu” (1911), Pierwszemu Zjazdowi Higienistów Polskich (1914), Franciszkowi Chłapowskiemu i Heliodorowi Święcickiemu (1916), Leonowi Wachholzowi (1926).

Jubileusze „Nowin Lekarskich” były uroczystie obchodzone przez świat lekarski. Dwudziesta piąta rocznica wydawania „Nowin Lekarskich” była celebrowana 13 i 14 grudnia 1913 r. „Nowiny” w grudniowym numerze jubileuszowym opublikowały okolicznościowy artykuł Franciszka Chłapowskiego i wydały w formie oddzielnej broszury *Spis prac oryginalnych zawartych w 25 rocznikach „Nowin Lekarskich” (1888—1913)* z przedmową Franciszka Chłapowskiego. „Przegląd Lekarski” poświęcił „Nowinom” specjalny numer jubileuszowy, a „Medycyna i Kronika Lekarska” umieściły z tej okazji wzmiankę.

18 listopada 1928 r. obchodziły „Nowiny” jubileusz 40-lecia. Referaty z okazji jubileuszu wygłosili Adam Wrzosek i Paweł Gantkowski. Uroczystości tej poświęcono numer 22, w którym umieszczono przedruk artykułu Zielewicza *Dziedzictwo ducha* z pierwszego numeru „Nowin Lekarskich” i artykuł Adama Wrzoska. Okolicznościowe artykuły ukazały się również w „Nowinach Lekarskich”, w r. 1927 — Adama Wrzoska, w r. 1929 — Adama Karwowskiego, i w „Polskiej Gazecie Lekarskiej” w r. 1928 — Witolda Nowickiego.

W r. 1938 z okazji 50-lecia „Nowin Lekarskich” Karol Jonscher opublikował artykuł omawiający historię czasopisma. W tym samym tomie

ukazał się *Spis prac oryginalnych zawartych w 50-ciu rocznikach „Nowin Lekarskich” 1888—1938.*

Wojna przerwała druk „Nowin Lekarskich”, w r. 1939 ukazało się tylko 16 numerów. Po drugiej wojnie światowej pierwszym powojennym czasopismem lekarskim były „Nowiny Lekarskie”, które ukazały się w Poznaniu w czerwcu 1945 r. jako kolejny 52 rocznik pod redakcją przedwojennego redaktora, prof. Karola Jonschera³⁹. „Nowiny Lekarskie”, zasłużone pismo poznańskie, wychodziły do r. 1950.

II. POLSKIE CZASOPISMIENICTWO LEKARSKIE NA EMIGRACJI W XIX W.

Wydarzenia polityczne, a zwłaszcza represje zaborców po powstaniach lat 1831 i 1863 wywołały wśród Polaków ruch emigracyjny. Wśród uchodźców byli również lekarze. Osiedlali się oni głównie w państwach Europy zachodniej, weryfikowali dyplomy, zajmowali się praktyką lekarską, a czasem i pracą naukową. Niejednokrotnie utrzymywali kontakty z polskimi czasopismami lekarskimi, współpracowali z nimi, a nawet sami zakładali czasopisma⁴⁰.

Czasopisma założone przez Polaków, wychodzące w obcym języku, nie mogą być zaliczone do polskiego piśmiennictwa. Niemniej jednak warto wspomnieć o tygodniku założonym i redagowanym przez Kondraciego Grum-Grzymałło w Petersburgu w latach 1833—1870 pt. „Drug Zdrawija”⁴¹, które — jak podaje Kościński — było pierwszym czasopismem lekarskim w Rosji.

Inny polski lekarz, doktor medycyny i chirurgii Władysław Alfred Szerlecki, lekarz kantonalny w Alzacji, autor wielu cennych artykułów i dzieł pisanych głównie w niemieckim i francuskim jęz., wydawał we

³⁹ A. Czapiewski, *op. cit.*

⁴⁰ Listę czasopism lekarskich na emigracji ustalono na podstawie następujących źródeł: J. Czarnowski, *Dziennikarstwo słowiańskie i polskie*, Kraków 1895; J. Czarnowski, *Literatura periodyczna i jej rozwój*, Kraków 1892; K. Estreicher, *Bibliografia polska XIX stulecia*, t. 3, litera „C”, wyd. 2, Kraków 1962; L. Gąsiorowski, *Zbiór wiadomości do historii sztuki lekarskiej w Polsce od czasów najdawniejszych aż do najnowszych*, t. 3, Poznań 1854; S. Kościński, *Słownik lekarzów polskich*, Warszawa 1888; J. Kucharzewski, *Czasopiśmiennictwo polskie XIX wieku w Królestwie, na Litwie i Rusi oraz na emigracji*, Warszawa 1911; H. Wasserman, *Zarys historii polskich czasopism lekarskich*, „Medycyna”, 1933, nr 17, s. 550—564; A. Wrzosek, *Rzut oka na rozwój czasopiśmiennictwa lekarskiego polskiego ze szczególnym uwzględnieniem pięćdziesięciolecia „Przeglądu Lekarskiego”*, „Przegląd Lekarski”, 1911, nr 28, s. 436—462; *Wykaz oryginalnych prac lekarskich polskich za czas od r. 1831 do 1890 włącznie*, Warszawa 1897; *Wykaz prasy polskiej*, Berlin 1911; S. Zieliński, *Bibliografia czasopism polskich za granicą 1830—1934*, Warszawa 1935.

⁴¹ S. Kościński, *Grum-Grzymałło Kondracy*, s. 156.

Fryburgu w latach 1844—1845 czasopismo pt. „Zeitschrift für Therapie und Pharmacodynamik”, którego ukazało się 5 zeszytów⁴².

Głównym schroniskiem wychodźców polskich była Francja i Paryż. Tam też ukazywało się najwięcej czasopism. Czasopisma emigracyjne polskie lub dotyczące Polski przeważnie miały charakter polityczny. We Francji i w Paryżu było również wielu polskich lekarzy. Pierwszą próbą założenia za granicą polskiego czasopisma lekarskiego było wydanie w r. 1847 w Paryżu prospektu przez Józefa Kamieńskiego⁴³ pt. *Prospekt na dzieło Biblioteka lekarska, czyli zbiór ogólny wszystkich gałęzi nauk lekarskich, zastosowany do wiadomości i użytku każdego czytającego, przez Józefa Kamieńskiego dr. med. etc. w Paryżu*. Według prospektu miał to być miesięcznik. Wydawnictwo to nie doszło do skutku⁴⁴. Dopiero po upływie kilkunastu lat powstało w Paryżu polskie czasopismo lekarskie — „Rocznik Towarzystwa Paryskiego Lekarzy Polskich”⁴⁵.

„ROCZNIK TOWARZYSTWA PARYSKIEGO LEKARZY POLSKICH”⁴⁶

W kwietniu 1858 r. z inicjatywy Adama Raciborskiego⁴⁷ powstało

⁴² S. Kościński, *Szarlecki Władysław Alfred*, s. 495—496.

⁴³ S. Kościński, *Kamieński Józef*, s. 209.

⁴⁴ L. Gąsiorowski, *op. cit.*, s. 139.

⁴⁵ „Rocznik Towarzystwa Paryskiego Lekarzy Polskich”. Organ Towarzystwa Paryskiego Lekarzy Polskich. Rocznik. Format 220×140 mm. Wydawca: Towarzystwo Paryskie Lekarzy Polskich. Redaktorzy — 1859—1860, Adam Raciborski, 1868 — Gustaw Tarnawski, Józef Żuliński, Tadeusz Żuliński. Drukarnie: 1859—1860 — Księgarnia Polska, 1868 — Księgarnia Luksemburska. Objętości: 1859 — t. 1, nr 1, ss. 4 nlb. + VIII + 170 + 2 nlb.; 1860 — t. 2, nr 2, ss. XIII + 1 nlb. + 271 + 3 nlb.; 1868 — t. 3, nr 1, ss. VI + 56. Spisy rzeczy chronologiczne w każdym tomie.

⁴⁶ „Rocznik Towarzystwa Paryskiego Lekarzy Polskich” opracowano na podstawie dodatkowych źródeł: A. Raciborski, *Wstęp*, „Rocznik Towarzystwa Paryskiego Lekarzy Polskich”, 1859, nr 1, s. I—VIII; A. Raciborski, *Wstęp*, „Rocznik Towarzystwa Paryskiego Lekarzy Polskich”, 1860, nr 2, s. I—XIII; S. Robiński, *Korespondencja z Paryża*, „Przegląd Lekarski”, 1869, nr 8, s. 63—64; F. Skobel, *Towarzystwo Lekarzy Polskich w Paryżu*, „Przegląd Lekarski”, 1862, nr 16, 18, 20—27; F. Skobel, *Towarzystwo Lekarzy Polskich w Paryżu*, „Przegląd Lekarski”, 1868, nr 34, s. 288—289; nr 35, s. 295—297; nr 36, s. 305—306; nr 37, s. 312—314; W. Ściborowski, *Kilka słów o Towarzystwie Lekarzy Polskich w Paryżu*, „Pamiętnik Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego”, 1860, t. 44, s. 320—336; W. Ściborowski, *Kilka słów o Towarzystwie Lekarzy Polskich w Paryżu*, „Pamiętnik Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego”, 1861, t. 44, s. 348—365; D. Wrotnowska, *Stulecie Towarzystwa Paryskiego Lekarzy Polskich*, „Archiwum Historii Medycyny”, 1961, nr 3, s. 259—267; *Wskrzeszenie Towarzystwa Lekarzy Polskich w Paryżu*, „Przegląd Lekarski”, 1865, nr 45, s. 360.

⁴⁷ Adam Raciborski (1809—1871) urodził się w Radomiu. Medycynę studiował w Warszawie, uzyskując w r. 1828 złoty medal za pracę konkursową. W r. 1831 jako

w Paryżu Towarzystwo Paryskie Lekarzy Polskich. W skład Towarzystwa wchodził Seweryn Gałęzowski, Antoni Hłuszniewicz, Adam Raciborski, Edmund Korabiewicz, Kajetan Stański, Onufry Zorgo i J. Odachowski⁴⁸.

Celem Towarzystwa było „[...] utworzyć między Paryżem i lekarzami polskimi pewien rodzaj cyrkulacji intelektualnej. Atoli, aby serce mogło utrzymać ruch niezbędny do życia, potrzeba, aby odbierało z różnych stron materiały, które następnie wspólnym staraniem członków Towarzystwa mają być kierowane na ogólny użytek lekarzy polskich. »Rocznik« nasz stanowi właśnie jedną z głównych arterij przeznaczonych do dopięcia tego celu. [...] główną [...] myślą było otworzenie tym sposobem nowego pola dla korzyści moralnych lekarzy polskich [...] porozdzielanych różnobarwnymi obwódkami na karcie geograficznej [...] nie powinniśmy zapominać na chwilę o tym, co nam dyktuje uczucie narodowości, równie święte jak uczucie rodziny lub osobistej własności»⁴⁹.

Członkami Towarzystwa mogli być lekarze polscy przebywający w kraju. Warunkiem przyjęcia było nadesłanie pracy naukowej. „Każdy z rodaków, życzący sobie zostać członkiem Towarzystwa Paryskiego Lekarzy Polskich, obowiązany jest zakomunikować poprzednio jakąś pracę [...] Pracom tym należy się pierwsze miejsce w »Roczniku«. Będąc dziełem lekarzy rozproszonych po różnych okolicach zamieszkałych przez Polaków, każdy czytelnik będzie mógł znaleźć w nich miarę usposobienia intelektualnego lekarzy różnych prowincyj [...] Drugim źródłem prac umieszczonych w »Roczniku« są przedmioty oryginalne, traktowane przez członków na posiedzeniach, jako też niektóre dyskusje spowodowane zakomunikowaniem ważniejszych faktów lekarskich. Nareszcie [...] prze-

student czwartego roku medycyny odbył kampanię wojenną w charakterze lekarza, za co otrzymał złoty krzyż *Virtuti Militari*. Emigrował do Francji. W r. 1833 zwalczał epidemię cholery w Besançon. W r. 1834 uzyskał doktorat medycyny w Paryżu. Zmarł w lutym 1871 r. w Paryżu. Z jego inicjatywy powstało Towarzystwo Paryskie Lekarzy Polskich, którego był pierwszym głównym sekretarzem. Redagował dwa pierwsze tomy „Rocznika Towarzystwa Paryskiego Lekarzy Polskich” (1859—1860). Był współwydawcą dziennika „L'Expérience”. Napisał kilkadziesiąt wartościowych prac w jęz. polskim i francuskim, umieszczając je w „L'Expérience”, „Gazette des Hôpitaux”, „L'Institut Journal General des Sociétés et Travaux Scientifiques”, „Annales d'Obstétrique”, „Archives de Médecine”, „Bulletin de Thérapeutique”, „Journal des Connaissances Médico-Chirurgiques”, „Roczniku Towarzystwa Paryskiego Lekarzy Polskich”, „Przeglądzie Lekarskim”. W r. 1835 wydał w Paryżu podręcznik *Nouveau manuel complet d'auscultation et de percussion...*, który stał się najpopularniejszym w Europie podręcznikiem fizycznych metod badania i w ciągu ośmiu lat został przetłumaczony na języki angielski, grecki, rosyjski i niemiecki. W r. 1850 Wydział Lekarski Uniwersytetu Jagiellońskiego powołał go na katedrę kliniki lekarskiej, jednak władze austriackie sprzeciwiły się temu.

⁴⁸ W. Ściborowski, *op. cit.*, s. 323.

⁴⁹ A. Raciborski, *Wstęp do: op. cit.*, 1859, s. I—VI.

gląd znaczniejszych wypadków, jakie się w ciągu roku w świecie lekarskim objawiły. Praca tego rodzaju [...] mogłaby oddać znaczne usługi lekarzom w kraju, przedstawiając im regularnie w małym, ale esencjonalnym zakresie różne postępy sztuki lekarskiej, o których wiadomości będąc rozrzucone po różnych dziennikach, rzadko lub bardzo późno ich dochodzą⁵⁰.

Redaktorem „Rocznika” był Adam Raciborski, sekretarz główny Towarzystwa. Pomagali mu sekretarze redakcyjni, których wybierano po dwóch na okres trzech miesięcy. Pierwszymi sekretarzami byli Adrian Baraniecki i Konstanty Karwowski⁵¹.

Pierwszy tom „Rocznika” ukazał się w połowie 1859 r., drugi dopiero w końcu r. 1860, opóźniony o cztery miesiące. Zgodnie bowiem z postanowieniami Towarzystwa „Rocznik” powinien był wychodzić po upływie każdego roku działalności Towarzystwa⁵².

Na treść obu pierwszych „Roczników” składał się Wstęp pióra A. Raciborskiego oraz doniesienia, prace kazuistyczne i artykuły, jak np. *Historia postępu w diagnostyce i terapeutyce zapaleń płuc i plewry, zaczawszy od Hipokratesa aż do Lenneka* (Laennec) Adama Raciborskiego (1859); *Wiadomości o kottunie w Lubelskiem* — praca Leopolda Krzyżanowskiego (1860), licząca 60 stron, z recenzjami Antoniego Hłuszniewicza, Adama Raciborskiego i Ksawerego Gałęzowskiego; *Opis różnych wypadków patologicznych będących skutkiem mocnego zimna, a mianowicie: opis różnych stopni odmrożeń pod względem patologicznym i terapeutycznym* — praca Feliksa Krajewskiego z Hrubieszowa (1860), obejmująca 140 stron, nadesłana na konkurs ogłoszony przez Towarzystwo. Adam Raciborski w recenzji pisał o artykule Krajewskiego, że „[...] Towarzystwu Paryskiemu Lekarzy polskich należeć się będzie zasługa za wywołanie pracy, która w oczach cudzoziemców raz jeszcze chlubnie imię Polaka przedstawi⁵³. Ponadto w tomie pierwszym ukazał się *Przegląd główniejszych wypadków lekarskich, jakie się objawiły we Francji w ciągu upłynionego roku*, w którym Adam Raciborski przedstawił na 40 stronach opinie lekarzy o dziesięciu zagadnieniach z zakresu medycyny praktycznej. Podobną pracę z terenu nauki niemieckiej przedstawił Zygmunt Kaczkowski, uwzględniając szczególnie zagadnienia teoretyczne.

Po ukazaniu się dwóch tomów nastąpiła przerwa w wydawaniu „Rocznika”, ponieważ większość Polaków wyjechała do kraju, by wziąć udział

⁵⁰ Op. cit., 1859, s. I—II.

⁵¹ W. Ściborowski, op. cit., s. 322.

⁵² A. Raciborski, Wstęp do: op. cit., 1860, s. V.

⁵³ A. Raciborski, *Zdanie sprawy po wyegzaminowaniu pracy doktora Feliksa Krajewskiego o odmrożeniach*, „Rocznik Towarzystwa Paryskiego Lekarzy Polskich”, 1860, s. 265.

w walkach o niepodległość, a Towarzystwo ze względu na małą liczbę członków mieszkających stale w Paryżu musiało w połowie r. 1861 zawiesić swoje posiedzenia⁵⁴.

Działalność Towarzystwa została wznowiona po przybyciu do Paryża nowej fali polskich emigrantów. Z inicjatywy Adriana Baranieckiego odbyło się pierwsze posiedzenie 21 lutego 1865 r., a od trzeciego posiedzenia, to znaczy od 1 kwietnia 1865 r., Towarzystwo pracowało systematycznie, zbierając się raz w miesiącu. Na posiedzeniu 4 listopada 1865 r. wybrano komisję w celu opracowania planu dalszego wydawnictwa „Rocznika”. W skład komisji weszli: Ksawery Gałęzowski, Aleksander Okieńczyc i Tadeusz Żuliński. W miesiąc później, 2 grudnia 1865 r., zatwierdzono przedstawiony przez nich projekt pisma, według którego „Rocznik” miał zawierać wstęp, prace oryginalne, przegląd współczesnego stanu medycyny zagranicznej i krajowej, sprawozdanie z czynności Akademii i towarzystw lekarskich krajowych i zagranicznych, sprawozdania, recenzje i bibliografię lekarską krajową i zagraniczną, rozmaitości i biografie polskich lekarzy.

W r. 1866 ze względu na brak funduszków nie wydano „Rocznika”. W związku z tym 3 października 1866 r. Ksawery Gałęzowski zaproponował zastępcze wydrukowanie *Sprawozdania z czynności Towarzystwa*, „które by dla ogółu uczonej publiki było dowodem prac i zajmowania się ciągłego Towarzystwa [...]” Projekt przyjęto i na wniosek prezesa wybrano komisję redakcyjną, złożoną z Ksawerego Gałęzowskiego, Zygmunta Laskowskiego i Tadeusza Żulińskiego⁵⁵.

Prawdopodobnie brak funduszków był przyczyną, że dopiero w 1868 r. ukazał się nowy numer „Rocznika”, w opracowaniu redakcji złożonej z Gustawa Tarnawskiego, Józefa Żulińskiego i Tadeusza Żulińskiego. Redakcja zapowiedziała, że „[...] tom trzeci, który zaczynamy pierwszym zeszytem, zawiera sprawozdanie z trzechletnich działalności Towarzystwa, jest dalszym ciągiem przerwanej pracy. Następnie poszyty wychodzić będą w miarę zebranych funduszków, niezbędnych dla wydawnictwa. Mniej więcej około trzydziestu arkuszy druku stanowić będą tom jeden”⁵⁶.

Tom trzeci zawierał przedmowę, listę członków, odezwę, sprawozdanie z trzyletniej działalności Towarzystwa za lata 1865—1867, sprawozdanie ze stanu kasy i biblioteki, bibliografię prac polskich lekarzy we Fran-

⁵⁴ *Sprawozdanie z czynności Towarzystwa Paryskiego Lekarzy Polskich*, „Rocznik Towarzystwa Paryskiego Lekarzy Polskich”, 1868, s. 2.

⁵⁵ Tamże, s. 9.

⁵⁶ G. Tarnawski, J. Żuliński, T. Żuliński, *Od komisji redakcyjnej*, „Rocznik Towarzystwa Paryskiego Lekarzy Polskich”, 1868, s. III.

cji w latach 1861—1868, opracowaną przez Adriana Baranieckiego, wykaz polskich lekarzy pracujących w naukowych francuskich stowarzyszeniach i wykaz lekarzy i studentów polskich odznaczonych we Francji w latach 1861—1868 za prace naukowe. Był to ostatni tom „Rocznika”.

Do „Rocznika” pisywali lekarze z Paryża (Adrian Baraniecki, Ksawery Gałęzowski, Ludwik Hirszfeld, Antoni Hłuszniewicz, Zygmunt Kaczanowski, Edmund Korabiewicz, Adam Raciborski, Kajetan Stański) i z innych miast Europy: z Charkowa (Władysław Hamolecki), z Hrubieszowa (Feliiks Krajewski), z Lublina (Leopold Krzyżanowski), z Warszawy (Wilhelm Lubelski), z Wiednia (Karol Moszczański), z Kijowa (J. Oda-chowski), ze Szczawnicy (Jonatan Warszauer) i Wilna (Onufry Zorgo). Nie wszyscy z nich byli członkami Towarzystwa.

Redaktorem obu pierwszych tomów „Rocznika” był Adam Raciborski, autor wstępów, recenzji, komentarzy i prac, inicjator Towarzystwa. Wielką jego zasługą była dążność do ujednoczenia języka naukowego lekarskiego, czemu niejednokrotnie dał wyraz w swoich wypowiedziach na łamach „Rocznika”. Pisał tam m.in.: „Między różnymi przyczynami, które są w stanie przyspieszać lub opóźniać postęp w naukach, nie ma żadnej, która by miała więcej wpływu jak język, czyli nomenklatura[...] Język, którego się używa w naukach, powinien przede wszystkim być jasny, chociażby wypadło nieraz dla jasności poświęcić wiele ozdób stylu”⁵⁷.

Ponieważ współpracownikami „Rocznika” byli lekarze pochodzący z różnych miejscowości i jednocześnie uczniowie różnych szkół lekarskich, dlatego też w nadsyłanych pracach istniały duże różnice w nazewnictwie fachowym. „Łatwo będzie dostrzec każdemu z czytelników »Rocznika« — pisał Raciborski — jak wiele się tam różnią pisarze co do języka lekarskiego [...] może to będzie nawet środek do ujednoczenia nomenklatury lekarskiej między Polakami [...]”⁵⁸.

Należałoby, zdaniem Raciborskiego, „aby komitet warszawski starał się zgodzić poprzednio z komitetem krakowskim co do wyboru wyrazów. Bez dopełnienia tego poprzedniego warunku lekarze różnych prowincji polskich, zostając wierni jedni temu, drudzy innemu komitetowi, skończą na tym, że się wcale między sobą, czy to w książkach, czy to przy łóżku chorych, nie rozumieją”⁵⁹. Raciborski nie był zwolennikiem dawnych form językowych. „Patriotyzm — pisał — nie zależy wcale na kopiowaniu bezwzględnych wszystkich zwyczajów przodków ani na wskrzeszaniu zużytych wyrazów [...] ale na nieustannym usiłowaniu postawienia się

⁵⁷ A. Raciborski, Wstęp do: *op. cit.*, 1859, s. III—VIII.

⁵⁸ *Op. cit.*, s. III.

⁵⁹ *Op. cit.*, 1860, s. XIII.

w równi najucywilizowańszych narodów [...] Nie wstydzmy się naśladować u cudzoziemców, co jest warte naśladowania [...] jak przystoi na ludzi, którzy [...] mogą być kiedyś dla innych wzorem”⁶⁰.

„Rocznik” nie docierał do wszystkich lekarzy w kraju, przyczyną tego były granice zaborów i niechętnie ustosunkowanie się władz państwowych do czasopisma mającego na celu zjednoczenie polskich lekarzy, porozdzielanych granicami.

„Rocznik” był bardzo ambitnym pismem i stał na wysokim poziomie. Ze względu na materialnych wydawnictwo jego zakończyło się na pierwszym zeszycie tomu trzeciego. Członkowie Towarzystwa otrzymywali „Rocznik” bezpłatnie. Pozostali płacili za tom pierwszy 3 franki, za drugi — 4 franki, za zeszyt pierwszy tomu trzeciego — 1 frank.

„LEKARZ DOMOWY”⁶¹

Drugim z kolei polskim czasopismem lekarskim, wychodzącym na emigracji, był tygodnik poświęcony higienie, założony w r. 1886 w Chicago przez dra M. P. Kossakowskiego⁶² pt. „Lekarz Domowy”. Czasopisma tego nie udało się odnaleźć w polskich bibliotekach, a kilkakrotne próby poszukiwań na terenie Stanów Zjednoczonych nie dały rezultatów.

„PRZEWODNIK ZDROWIA”

W połowie r. 1895 ukazało się w Berlinie pismo w polskim języku pt. „Przewodnik Zdrowia. Pismo Poświęcone Pielęgowaniu Zdrowia i Sposobowi Życia Według Praw i Wskazówek Przyrody”⁶³. Redaktorem

⁶⁰ *Op. cit.*, 1859, s. VI—VII.

⁶¹ S. Zieliński, *op. cit.*, s. 75, 170, 198 i 252. K. Estreicher, *op. cit.*, s. 43, pisze, że czasopismo wychodziło w r. 1887, a rok 1886 podaje ze znakiem zapytania. W pierwszym wydaniu Estreichera (*Bibliografia polska XIX stulecia. Lata 1881—1900*, t. 3: L—Q, Kraków 1911, s. 90) znajduje się wiadomość, że czasopismo wychodziło w r. 1887, a przestało wychodzić w kwietniu 1887. Sprzeczności te może wyjaśnić tylko autopsja czasopisma. Do tej pory nie udało się tego dokonać.

⁶² Imienia ani bliższych danych nie udało się ustalić.

⁶³ „Przewodnik Zdrowia. Pismo Poświęcone Pielęgowaniu Zdrowia i Sposobowi Życia Według Praw i Wskazówek Przyrody”. Miesięcznik. Format w l. 1895—1899 — 250×175 mm. W 1900 roku — 270×175 mm. Redaktor i wydawca: Augustyn Czarnowski.

Drukarnie: 1895—1897, nr 1, „Gazety Polskiej w Berlinie”. 1897 — nr 2—6, S. Buszczyńskiego w Toruniu. 1897 — nr 7—12, „Dziennika Berlińskiego” w Berlinie. 1898 — nr 1, Spółki: Drukarnia Concordia. Berlin. 1898 — nr 2—9 S. Buszczyńskiego w Toruniu. 1898 — nr 10 — 1900, „Dziennika Berlińskiego” w Berlinie.

Objętości: 1895, R. 1, nr 1—6, ss. 48;

1896, R. 2, nr 1—12, ss. 96;

1897, R. 3, nr 1—12, ss. 4 nlb. + 96;

1898, R. 4, nr 1—12, ss. 4 nlb. + 95 + 1 nlb.;

jego i wydawcą był doktor chirurgii dentystycznej Augustyn Czarnowski⁶⁴. Pismo było przeznaczone dla szerokiego kręgu odbiorców. Wycho-
dząc z założenia, że współczesna cywilizacja niszczy zdrowie człowieka,
redakcja swym pismem pragnęła temu zapobiec. W jednym z artykułów
czytamy m.in.: „Kultura», »Cywilizacja« — oto hasła nadające cechę
ogólnym dążeniom obecnych czasów. Środkami do tego — niby najważ-
niejszego na świecie dobra — jest wysiłona praca dzisiejsza w każdym
kierunku [...] Dbanie o zdrowie ciała i duszy powinno być cechą naszych
dążeń, powinno być najlepszą naszą cywilizacją. [...] Ale zdrowia nie mo-
żemy sobie kupić ani nikt nam nie może go podarować. Zdrowie trzeba
sobie własną pracą wyrobić i własną siłą zachować”.

Pismo propagowało zachowanie zdrowia przez higieniczny i racjonalny
tryb życia i właściwe odżywianie, leczenie zaś chorób za pomocą sił przy-
rody, wody, słońca, powietrza, ziół leczniczych, jarskiej diety, postu, ma-
gnetyzmu życiowego i hipnotyzmu. „Przewodnik” obiecywał również
otwierać swoje łamy „dla omawiania gruźlicy, chorób płciennych (we-
nerycznych), nerwowych, alkoholizmu, wychowania dzieci i młodzieży,
sposobów urzędzenia i rozkładu pracy wszelakich urzędników, warstw
robotniczych itp., itd.”⁶⁵

Pismo zawierało artykuły, korespondencję w odpowiedzi na zapyta-
nia czytelników, zatytułowaną „przestrogi i rady” odnośnie do higieny,
odżywiania itp., „rozmaitości” — krótkie wiadomości z higieny i lecz-
nictwa z terenu Polski i zagranicy, wiadomości bieżące, bibliografię i re-
cenzje niemieckich, polskich i czeskich książek i czasopism z zakresu
higieny i przyrodolecznictwa, ogłoszenia, które od r. 1897 zostały wyod-
rębnione w formie czterostronicowego dodatku, wychodzącego nieregul-
larnie.

1899, R. 5, nr 1—12, ss. 4 nlb. + 96;

1900, R. 6, nr 1—12, ss. 4 nlb. + 100.

Spisy rzeczy są ułożone według działów, w rocznikach 1897—1900 chronologicz-
nie. Czasopismo wychodziło od lipca 1895 r. do 1914 r.

⁶⁴ Augustyn Czarnowski (1861—1935) urodził się w Małym Gliśnie, w pow.
chojnickim. Ukończył seminarium nauczycielskie w Kościerzynie. Pracował jako
nauczyciel szkoły podstawowej w Berlinie. Zwolniony za prywatne nauczanie ję-
zyka ojczystego polskich dzieci przerwucił się na dentystykę, ukończył nauki i za-
łożył pracownię dentystyczną. Był wybitnym homeopatą, brał udział w zjazdach
homeopatycznych w Paryżu, Londynie i Petersburgu. Po pierwszej wojnie świato-
wej przeniósł się z Berlina do Koronowa, a następnie na Hel, gdzie zmarł w r. 1935.
W r. 1892 skonstruował i opatentował aparat do uśpienia wziewnego. Dużo pisał.
Od lipca 1895 r. do 1914 r. wydawał i redagował „Przewodnik Zdrowia”, w r. 1900
wydał „Kalendarz dla Towarzystw” i „Kalendarz Zdrowia”. Współpracował z „Prze-
glądem Dentystycznym”. Wiele jego artykułów ukazało się w formie samodzielnych
odbitek.

⁶⁵ [A. Czarnowski], *Od Wydawnictwa*, „Przewodnik Zdrowia”, 1900, nr 12,
s. 89—90.

Artykuły drukowano w częściach, były one krótkie (liczące 1—2 strony); w jednym numerze przeważnie znajdowało się pięć artykułów. Napisane były ciekawie. Oto ich tytuły: *Nieco o nerwowości* (1895), *Jak się zatruwamy złym powietrzem* (1895), *Czy tańczyć zdrowo* (1896), *Wyrób win owocowych* (1896), *Reumatyzm i jego wyleczenie* (1896), *Leczenie raka ziółkami* (1896), *Poszczenie jako czynnik leczniczy i wzmacniający* (1896), *Jak żyli ludzie nadstoletni* (1896), *Post jako reguła dietetyczna* (1897) itp. Z czasem artykuły stawały się obszerniejsze i było ich mniej w numerach, a tematyka stawała się bardziej specjalistyczna, np. *Przemienianie elektryczne ciała ludzkiego* (1901), *Jak usuwać szybko różne cierpienia działaniem ręcznym* (1901—1902) i inne. Od r. 1904 Czarnowski postanowił „osobne artykuły” zastąpić „przedstawieniem [...] całości kształtu lecznictwa”⁶⁶. W tym celu powiększył objętość i cenę numerów. Z obszerniejszych artykułów wydrukował wtedy *Zapalenie ślepej kiszki jako ciężka choroba* (1904), *Zaziębienie* (1905), *Blednica i niedokrwistość* (1912) i inne. Ze względu na liczne braki w zachowanych numerach czasopisma trudno osądzić, w jakim stopniu udało mu się zrealizować ten program.

Pismo głosiło wiele słusznych i postępowych poglądów w artykułach i wypowiedziach Ernesta Schweningera, Adolfa Kusssmaula, Sebastiana Kneippa, Arnolda Rikliego, Richarda Kraft-Ebinga. Umieszczano popularne prace dotyczące chorób społecznych i zachęcano do przysyłania artykułów dotyczących gruźlicy, chorób wenerycznych, alkoholizmu itp. Drukowano komentarze w związku z IX Zjazdem Lekarzy i Przyrodników Polskich pt. *Rozmyślenia pozjazdowe*. Obok tej akcji redakcja drukowała inne artykuły, świadczące także o konserwatyzmie wydawców. I tak w artykule pt. *Co sądzą lekarze o szczepieniu ospy* (1898) zebrano wypowiedzi samych przeciwników szczepienia; w artykule pt. *W jaki sposób ochronić można dzieci od szkodliwych następstw szczepienia ospy* (1897) polecano możliwie szybkie wyssanie wstrzykniętego materiału, gdzie indziej znów pod odpowiednią instrukcją znajdował się napis: „Lepiej zapłacić karę, niż dać wszczepić dziecku truciznę!”, a w r. 1904 umieszczono artykuł gorącego przeciwnika szczepienia księdza Wincentego Pixa pt. *O niedorzeczności i szkodliwości szczepienia ospy*.

Autorem wielu prac był Czarnowski. Artykuły przysyłałi Polacy lekarze i laicy z Monachium, Lipska, Krakowa, Sanoka, Wrocławia. Byli wśród nich: W. Klimaszewski⁶⁷, Tadeusz Paczkowski, Stanisław Cybulski,

⁶⁶ Wzmianka kronikarska, „Przewodnik Zdrowia”, 1900, nr 12.

⁶⁷ Prawdopodobnie Wiktor Klimaszewski, w latach 1858—1860 student medycyny w Szkole Głównej Warszawskiej. Por. Bartkiewicz, *Szkola Główna Warszawska (1862—1869)*, t. 2, Kraków 1901, s. 322 i 324.

Józef Drzewiecki, Stanisław Kurkiewicz, Karol Zaleski i S. S. Będzikiewicz⁶⁸. Wśród piszących były również kobiety, jak np. Cecylia Działyńska. Część artykułów była podpisana inicjałami, część w ogóle bez podpisu.

„Przewodnik Zdrowia” był pisany poprawną polszczyzną, co w dużym stopniu jest zasługą redakcji, która starała się również przestrzegać polskiej terminologii lekarskiej⁶⁹.

W r. 1897, po upadku „Pioniera” i przerwaniu wydawania „Przewodnika Higienicznego”, „Przewodnik Zdrowia” został jedynym polskim pismem przestrzegającym zasad higieny i odpowiedniego trybu życia. Jednak inne czasopisma lekarskie mało się nim interesowały. Przyczyniło się do tego błędne scharakteryzowanie „Przewodnika” przez „Zdrowie” jako pisma homeopatycznego. Również zwalczanie szczepienia ospy i drukowanie artykułów dotyczących lecznictwa nie przyczyniło się do popularyzacji pisma wśród lekarzy. Zarzucali oni Czarnowskiemu, że za dużo informacji medycznych podaje laikom⁷⁰.

Redakcja nie zmieniała pomimo to swojego kierunku. Celem zwiększenia poczytności pisma postanowiła, że osoby „prawdziwie ubogie” będą ponosić jedynie koszta przesyłki. Zawarto umowę z Pierwszym Austriackim Powszechnym Stowarzyszeniem Zabezpieczenia od Wypadków, na podstawie której prenumeratorzy pisma w razie wypadku mieli otrzymać 300 marek oraz ogłoszono nagrody książkowe za pozyskanie co najmniej trzech prenumeratorów. Liczba czytelników rosła. O ile pierwotny nakład wynosił 1000 egzemplarzy, o tyle już w drugim roku wydawnictwa wzrósł do 3000. Prenumerata wynosiła rocznie 2 marki, a numer pojedynczy kosztował 25 fenigów; od r. 1904 wzrosła podwójnie w związku z powiększeniem numeru. Okładka uległa zmianie graficznej w l. 1902 i 1904, a format i objętość czasopisma zmieniano w latach 1900 i 1904.

Niektóre artykuły Czarnowski publikował oddzielnie. Do r. 1905 wydał 49 odbitek prac, niektóre dość obszerne, liczące ponad 100 stron.

Wojna światowa w 1914 r. i wyjazd Czarnowskiego do Polski położyły kres wydawnictwu⁷¹. Pomimo wielu zastrzeżeń wysuwanych przez leka-

⁶⁸ S. S. Będzikiewicz, redaktor i wydawca miesięcznika: „Pionier. Pismo Poświęcone Naturalnej Higienie, Naturalnemu Leczeniu i Pielęgowaniu Fizycznego Piękna”. Ukazał się tylko jeden numer w Krakowie w grudniu 1896 r. Imienia Będzikiewicza nie udało się ustalić.

⁶⁹ [A. Czarnowski], *Od Wydawnictwa*, op. cit., 1900, nr 12, s. 90.

⁷⁰ *Wzmianka kronikarska*, „Przewodnik Zdrowia”, 1900, nr 12.

⁷¹ Estreicher, Zieliński, J. Kurdelska w *Katalogu emigracyjnych wydawnictw periodycznych w Bibliotece Kórnickiej 1830—1939*, Kórnik 1959, i inne katalogi podają, że „Przewodnik Zdrowia” wychodził do r. 1914. Jedynie Mańkowski w biografii Czarnowskiego twierdzi, że wydawnictwo trwało do r. 1922.

rzy współczesnych Czarnowskiemu odnośnie do treści czasopisma trzeba przyznać, że położyło ono duże zasługi w dziedzinie szerzenia oświaty higienicznej i zioło- oraz przyrodolecznictwa.

Czasopismo „Przewodnik Zdrowia” zamyka listę polskich wydawnictw lekarskich, ukazujących się na emigracji w XIX wieku.

Wersji tej nie udało mi się potwierdzić, a ponieważ u Mańkowskiego dostrzegłam inne nieścisłości, należy raczej przyjąć rok 1914 jako zakończenie wydawnictwa.